

هی به تاریخچه طنز نویسی در ایران:
سنت آخر

طنز و طنز نویسی

محمدباقر نجفزاده بارفروش

در شماره گذشته برای درک آسان موضوعهای مربوط به قلمرو «مطبوعات طنز و فکاهی، در ایران از مشروطه تا انقلاب» نکته‌هایی به عنوان پیشگفتار ارائه شد. این مقاله همچنین اشاره‌ای به طنزنویسان وهویت اصلی آنان داشت. اینک در ادامه مطلب پیشین، مطالبی به عنوان مقدمه مطبوعات طنز و فکاهی آورده می‌شود. آنگاه مطبوعات طنز و فکاهی به ترتیب حروف الفبا مورد ارزیابی قرار می‌گیرد. امید است که مورد پسند و لطف قرار گیرد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

شیرازی

● مطبوعات ایران مانند دیگر مطبوعات جهان، نخست در قلمرو موضوعهای سیاسی پدید آمد و سپس دامنه آن به موضوعهای اجتماعی گسترش یافت و سرانجام به مقوله‌های طنز و فکاهی، علمی، تخصصی، زنان، کودکان و... کشیده شد.

● آثار مطبوعاتی طنز آذری‌ها و دیگر مناطق بیانگر این نکته است که شهرستانیها بر خلاف اظهار نظر برخی از تهرانیها و پایتخت نشینها و دگرگونیهای روزگار دور و غافل نبوده‌اند.

تاریخ انتشار مطبوعات در ایران دارای حیاتی کهن و پر بار نیست. زیرا ایران چند سال دیرتر از هند، عثمانی، مصر و دیگر کشورهای آسیا به دنبال اروپای مدرن، به دنیای مطبوعات گام گذاشت و ارزشهای نوین پیشرفت و تمدن را دریافت و بر گسترش و تکامل و بهبود فرهنگ و تمدن خود همت گماشت. دستگاه چاپ، حدود صد و هفتاد سال پیش، در شهر تبریز به راه افتاد. از آن پس، صورتهای نخستین چاپ روزنامه، مجله، کتاب و اعلامیه آغاز شد و در پی آن، شهرهای دیگر ایران یکی پس از دیگری به صنعت چاپ روی آورده و اهمیت وجود این پدیده را درک کردند. رفته رفته صنعت چاپ در

در اندیشه گرفتن امتیاز روزنامه و مجله هستند. مطبوعات ایران مانند دیگر مطبوعات جهان نخست در قلمرو موضوعهای سیاسی پدید آمد و سپس دامنه آنها به موضوعهای اجتماعی گسترش یافت و سرانجام به مقوله‌های طنز و فکاهی، علمی، تخصصی، بانوان، کودکان و... کشیده شدند. پدیده طنز و انواع ادبی آن، یعنی انتقاد، هزل، هجو، فکاهی، لطیفه، تمسخر و... و کاریکاتور (۴) نخست در مطبوعات سیاسی و اجتماعی حضور پیدا کردند. اما طنزپردازان ایرانی در کنار دیگر همکاران مطبوعاتی، خود نیز دست به کار شده و به خلق آثار صرف طنز و فکاهی پرداختند.

نخستین روزنامه فکاهی «طلوع» (۵) بود که به سال ۱۲۸۰ شمسی به همت میرزا عبدالحمید خان متین السلطنه در بوشهر منتشر شد. در پی آن، نخستین روزنامه کاریکاتوری به نام «ادب» در سال ۱۲۸۳ توسط ادیب الممالک شاعر معروف انتشار یافت.

سیر چاپ نشریه‌های فکاهی ادامه یافت، چنان که در حال حاضر، دو نشریه «فکاهیون» و «خورجین» آخرین نشریه‌های طنز و فکاهی هستند که منتشر می‌شوند. اینک به ذکر چند نکته می‌پردازیم و پس از آن نشریه‌های فکاهی را به ترتیب حروف الفبا مورد ارزیابی و تجزیه و تحلیل قرار می‌دهیم.

■ تقسیم‌بندی ادواری مطبوعات طنز و فکاهی

مطبوعات طنز و فکاهی را می‌توان به لحاظی در دوره‌های تاریخی معاصر بدین گونه تقسیم بندی کرد:

۱- مطبوعات طنز و فکاهی قبل از صدور فرمان مشروطیت (در ۱۶ مرداد ۱۲۸۵ ه. ش.) مانند: روزنامه طلوع، ادب، شبنامه

۲- مطبوعات طنز و فکاهی پس از صدور فرمان مشروطیت تا کودتای رضاخان (در حوت ۱۲۹۹ ه. ش.)

مانند: روزنامه صور اسرافیل، روزنامه نسیم شمال، روزنامه ملانصرالدین، روزنامه کشکول، روزنامه تنبیه، روزنامه آذربایجان، روزنامه حشرات الارض، روزنامه چنجه پابرهنه، روزنامه بهلول، روزنامه جنگل مولا...

۳- مطبوعات طنز و فکاهی از کودتای رضاخان تا شهریور ۱۳۲۰ ه. ش

مانند: روزنامه نسیم شمال، توفیق، امید، روزنامه قرن بیستم، روزنامه یویو، روزنامه ناهید

۴- مطبوعات طنز و فکاهی از شهریور ۱۳۲۰ تا انقلاب اسلامی ۱۳۵۷

مانند: روزنامه باباشمل، روزنامه توفیق، مجله کلیات، ضمیمه، تهران‌صور، مجله کاریکاتور،

روزنامه یویو، مجله حاجی بابا، روزنامه خورشید ایران، روزنامه کرنا، مجله متلک، چلنگر.

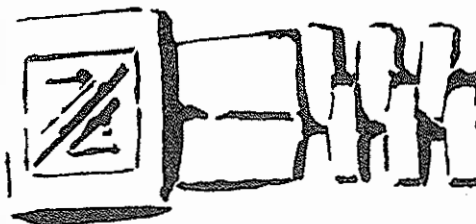
۵- مطبوعات طنز و فکاهی پس از پیروزی انقلاب اسلامی

مانند: روزنامه فریاد خزر، مجله فانوس، روزنامه توفیق دیدار، روزنامه جنگ، روزنامه منافع، روزنامه قیل و قال، روزنامه ارتجاع، هفته‌نامه ضد کمونیستها و منافقین، نشریه زرخ پوتار، مجله حاجی بابا، مجله جوک، مجله فکاهیون، مجله خورجین، لوتی، مشح‌حسین، هیاهو، خرمن سوزان، بختک، ملانصرالدین، دخو، کیف، بمبو، دوره‌گرد، رفتگر.

■ نامگذاری مطبوعات فکاهی

نکته شایسته بررسی در دایره مطبوعات فکاهی، مسئله «نامگذاری» است. همه بنیانگذاران مطبوعات فکاهی ایرانی از مشروطه تاکنون، نامهای نشریه‌های خود را از عناصر محیطی وام گرفته‌اند، به گونه‌ای که با دیدن نام این نشریه‌ها خنده بر لبان خواننده نقش می‌بندد.

مثلاً واژه «خورجین» در اصل مفهوم بدی ندارد، اما به لحاظ تناسب با «خر» حیوان بارکش، و صفت ویژه‌ای که دارد، بسی اختیار خنده بر لبان می‌آورد. یا مثلاً مجله «زنبور» که نشانه نیش زدن است و کنایه از نیش زمامداران وقت و در عین حال، پنداری از این موضوع است که نشریه یاد شده کارش نیش زدن به مسائل اجتماعی و سیاسی و چهره‌ها و زمامداران است. نشریه «حشرات الارض» یعنی «حشره‌های روی زمین» که اشاره به آدمهای بدو پست و ستمگر و دیکتاتور است، و یا «ملاعمو» و «بهلول» و «ملانصرالدین» که اشاره به آدمهای ساده و رک‌گویی است که در عین حال کارهایشان سراسر طنز و فکاهی و شوخی است.

ایران به دنبال پیشرفت صنعت و تکنولوژی غرب پیش آمد تا امروز که از موفقتین و مدرنتین ابزارآلات و ماشینهای چاپ برخوردار است.

در بررسی کلی سیر مطبوعات در ایران متوجه می‌شویم که نخستین کتاب به سال ۱۲۳۲ در تبریز به چاپ رسید (۱) و نخستین نشریه یا روزنامه به مفهوم علمی و امروز نسیز روزنامه میرزا صالح شیرازی بود که در سال ۱۲۵۳ در تهران منتشر شد. (۲) ولی از یک دید دیگر، اگر به طور کلی حضور مطبوعات فارسی زبان را در جهان در نظر بگیریم، «مترات الاحوال» - در ۱۳۲۴ هجری - در هند پیشکسوت‌تر از روزنامه میرزا صالح شیرازی است. (۳) مطبوعات فارسی زبان پس از تولد، دارای برادران و خواهران فراوانی شدند که شمارشان از حد گذشت و هنوز نیز رو به افزون است. هنوز صاحبان آرا و عقاید و قلم‌واندیشه

هدفهای نشریه‌های طنز و فکاهی

هدفهای نشریه‌های طنز و فکاهی بر شماری عیبهای جامعه، دستگاههای دولتی، اداری و غیر آن و نیز نقص زدایی و راهنمایی همه اقشار جامعه است. این نشریه‌ها با همه کس و هر چیز شوخی می‌کنند و واژه‌های از هیچ کس و هیچ چیز ندارند. روزنامه امید در تبیین هدف نشریه‌های فکاهی و طنز می‌نویسد: «این نکته مورد توجه است که مندرجات جراید فکاهی ایران تا به حال تقریباً جدی بوده و با هر کس طرف بودند، ضدیت و با هر کس دوست بودند، جداً حمایت می‌کردند. در صورتی که روزنامه فکاهی باید غیر از این باشد. حقایق را به طور سربسته و تعریض بگوید، بدون اینکه نسبت به یک شخص یا دسته هتاکي کند. در صورتی که در برخی اوقات این نشریه‌ها از مسیر اخلاق و صالت و ارزشهای خود جدا شده، به انحراف، هتاکي، اشاعه فساد و بی‌مزیگی و... کشیده شده‌اند. مانند بیشتر کارها و آثار نشریه‌های موفق، و تهران مصور و...» (۶)

بازی با واژه‌ها در مطبوعات طنز و فکاهی

در مطبوعات طنز فکاهی بازی با واژه‌ها یکی از مسائل مهم پرداخت می‌باشد. این نوع بازی متناسب با حوادث و پدیده‌ها و افراد و عناصر روزگار و مورد توجه و مسئله زمان انتشار یک نشریه طنز است. با توجه به حضور این پدیده، می‌توان کتابی مستقل و جامع و متنوع و شیرین نوشت. البته در هر نشریه، این نوع بازی بستگی به قلم و نوع تفکر و اندیشه و علم نویسندگان دارد. در حوزه بررسی بازی با واژه‌ها می‌توان انواع طنز و فکاهی و صنعت ادبی را یافت. همچنین در این دایره فرهنگ، برای شناخت نام درست و اصلی هر واژه باید بازی و سرهم کردن خود واژه و مراجعه به مطبوعات جدی و سیاسی وقت، مقصود را یافت. بین فرهنگ پس از شهریور ۱۳۲۰ ه. ش، تولد یافت، در سالهای ۱۳۳۵ تا ۱۳۵۶ ه. ش به اوج رسید. به نمونه‌هایی از این نوع بازی و سرگرمی واژه‌ها توجه کنید:

نام واژه

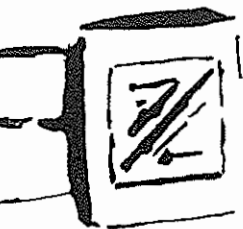
نام اصلی واژه

خوردستانی شهرتاری	از مسئولان رژیم شاهنشاهی بویژه در سال ۱۳۴۶ شهرداری، یعنی سازمان یا اداره‌ای که به جای آبادانی سبب تاریکی و ویرانی شهر است
نی‌نی‌بوس شرکت زائد	مینی‌بوس شرکت واحد، شرکت واحد اتوبوس‌رانی تهران وابسته به شهرداری شهر تهران
وزارت بیطاری حزب چاخان نوین شرکت زاهد	وزارت بهداشتی و بهیستی حزب ایران نوین شرکت واحد اتوبوس‌رانی
وزارت بیکاری مجلس ثنا	وزارت بهداشتی مجلس سنا، یعنی مجلسی که بیشتر ثناخوان شاه و... بود تا اصلاحگر مملکت.
ثناطور اخبار	سناتور یعنی ثناخوان شاه و دارودسته‌اش اخبار
حزب خردم مجلس شوربای میلی وزارت آموزش و ورپرش	حزب مردم مجلس شورای ملی وزارت آموزش و پرورش
مشدی هویدا عنت‌سادات کرسی خانه	مشهدی هویدا (نخست‌وزیر رژیم پهلوی) انورسادات-- رئیس‌جمهور مخلوع مصر مجلس شورای ملی
حزب اینارو بین قبرستانی عصایی	حزب ایران نوین دبستانی (اشاره‌ای طنزآمیز به سه یار دبستانی) امیرعباس هویدا (نخست‌وزیر رژیم پهلوی) حزب رستاخیز
حزب رسواخیز جیمی زرز محمدرضا پالانی	جیمی کارتر (از رؤسای جمهور آمریکا) محمدرضا پهلوی (آخرین شاه تاریخ ایران)

● نخستین روزنامه فکاهی «طلوع» بود که به سال ۱۲۸۰ شمسی به همت میرزا عبدالحمیدخان متین‌السلطنه در بوشهر منتشر شد.

● همه بنیانگذاران مطبوعات ایرانی از مشروطه تا کنون، نام‌های نشریه‌های خود را از عناصر محیطی وام گرفته‌اند، به گونه‌ای که با دیدن نام نشریه‌ها خنده بر لبان خواننده نقش می‌بندد.

● هدف نشریه‌های طنز و فکاهی، برشماری عیبهای جامعه، دستگاههای دولتی، اداری و غیر آن و نیز نقص زدایی و راهنمایی همه اقشار جامعه است.

حضور افراد و عناصری به عنوان سبلم یا گوینده و همه کاره شخصیتی مطبوعات، ویژگی دیگر نشریه‌های فکاهی است که سرشار از نکته‌های ظریف و طنز و انتقاد است. مثلاً در روزنامه «حشرات الارض» «غفار و کیل» از جمله سبلمهایی است که در جامه یک دیوانه بازارگرد معروف تبریز ظاهر می‌شده است. به این ترتیب، حرفهای مورد نظر از زبان، اشاره‌ها و حرکتی‌های او زده می‌شد.

به عنوان نمونه، در شماره اول همین نشریه در معرفی «غفار و کیل» به عنوان منشی اول اداره آمده: «چند روزی است که دوستان ما منتظر دیدار روزنامه حشرات الارض بوده و به خیال خودشان که غفار و کیل منشی اول اداره به عالم مطبوعات چه تحفه خواهد آورد و یا برای مشترکین با دندانهای خود از هوا گنجشک شکار خواهد کرد یا آنکه به سر کچل آنها دوایی خواهد مالید. نه‌خیر هیچ‌یک از اینها نیست. کل اگر طبیب بودی، سر خود دوا نمودی. غفار و کیل اگر تا این درجه‌ها مدبر و کاردان بود تا حال به جهت خود فکری می‌کرد.»

در روزنامه «توفیق» چهار شخصیت وجود دارد. «کاکاتوفیق» یک مرد تیزبین، رک‌گو و سرسخت، «گشنیزخانم» عیال او، شوهر دوست، گاه متحیر، زمانی متلک‌گو و همچنین «ممولی» میمون کاکا که اکثراً یک دوست وفادار همراه کاکاست، دیده می‌شوند. هرزمان که «کاکا» کسی را برای درد دل ندارد، با ممولی صحبت می‌کند. شخصیت چهارم نیز «ملت» است. مردی با لباس دهقانی، ساده، زودبساور و تماشاجی که بیشتر وقتها همپای کاکاست و با او راز و نیاز می‌کند.

کاکاتوفیق یک فرد، دو گروه و سه موضوع ثابت برای حمله‌های دائمی خود دارد. فرد مزبور همیشه «صدراعظم» وقت است که به هریک عنوان خاص می‌دهد. چنانچه علی‌امینی را «صدراعظم کمر بندی»، اسدالله علم را «صدراعظم کلنگی» می‌نامد.

و حسنعلی منصور نیز گاهی «ناسور» و گاه «قمصور» لقب می‌گیرد و «امیر عباس‌هویدا» صدراعظم عصایی و مشهدی هویدا و... (۷)

یکی از نکته‌هایی که باید در حوزه طنز امروز ایران در نظر داشت، حضور نشریه‌های فکاهی و طنز و کاریکاتور به زبانها، گویشها و فرهنگهای بومی محلی ایرانی است. این نشریه‌ها را در آذربایجان، خراسان، اصفهان و گیلان و فارس می‌بینیم. البته نشریه‌های «آذری» گوی سبقت را ربوده‌اند. نشریه‌های مستقل ترکی آذری، و ترکی و گاه فارسی در حوزه طنز معاصر، جای ویژه‌ای از مهارت و کاردانی آذری‌ها را نشان می‌دهد و افزون بر آن، سهم ارزشمند متفکران این دیار را مورد ارزیابی و سنجش قرار می‌دهد.

آثار مطبوعاتی طنز آذری‌ها و دیگر مناطق بیانگر این نکته است که شهرستانیها بر خلاف اظهار نظر برخی، از تهرانیها و پایتخت نشینها و دیگر گوئیهای روزگار، دور و غافل نبوده‌اند. مثلاً آثار محلی و صرف آذری به زبان ترکی آذری‌ها منتشره در آذربایجان چون: شبنامه، ملانصرالدین، آذربایجان (نیمه ترکی)، آی ملاعمو (نیمه ترکی)، مزه‌لی، مشعل، بابای امیر، طوطی، لک لک، کل نیت، آری، زیتون و بهلول از این دست آثار می‌باشند.

■ سرقتهای ادبی در مطبوعات فکاهی

«سرقتهای ادبی» مبحثی است که متأسفانه در تاریخ ادبیات فارسی به وقوع می‌پیوندد. استاد جلال‌الدین همایی (ره) فصلی جامع در باره انواع سرقتهای ادبی در کنار کتاب ارزشمند خود «فنون بلاغت و صناعات ادبی» (ج ۲ ص ۳۴۵-۴۰۰) آورده‌اند. استاد در عین حال در جایی (ص ۳۷۴) فتوا صادر کرده‌اند و اجازه داده‌اند که سرقت در شعر وثر فکاهی امکانپذیر است و نیز در مواردی دیگر. ضمن رد نظریه

استاد همایی و ارجاع خوانندگان به آثار ایشان، خاطر نشان می‌شویم که سرقتهای ادبی در هر مورد، حتی قلمرو طنز و فکاهی نیز خطا و گناه است. متأسفانه سرقتهای ادبی در حوزه طنز از آغاز مشروطه وجود داشته و تا امروز هم در مطبوعات طنز و فکاهی حضور دارد. انواع سرقتهای ادبی، خواه آگاهانه و خواه غیر آگاهانه و از سر سهل‌انگاری در آثار بزرگان طنز معاصر و جاه‌طلبان و شاعران تازه به ظهور آمده، جایگاه بسیاری بدی پیدا کرده است. عوامل گوناگونی در بروز این پدیده دخالت دارند. ما شاعران و نویسندگان طنزپرداز را به پرهیز از این موارد سفارش می‌کنیم. بدیهی است در حوزه «سرقتهای ادبی» در قلمرو طنز نیز سخنی مفصل می‌توان گفت.

یادداشتها:

- ۱- تاریخ تحلیل مطبوعات در ایران از استاد محیط طباطبایی ص ۱۵
- ۲- همان ماخذ پیشین ص ۱۶
- ۳- در باره انواع ادبی قلمرو و طنز به تفصیل در بخش مقدمه و طنز سراپان از مشروطه تا انقلاب توضیح داده شده است.
- ۴- توفیق فکاهی ماهنامه سال دوم، شماره مسلسل ۵- اردیبهشت ۱۳۴۰ ص ۲
- ۵- روزنامه امید، سال اول، شماره اول، شنبه ۱۷ اسفند ماه ۱۳۰۸ شمسی به نقل تاریخ جرائد و مجلات ایران ج ۱ ص ۲۷۸.
- ۶- سیری در مطبوعات ایران، از سعید برزین، ص ۸۲.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

